

Halse, L. L. & Bjarnar, O. (2024). Tilbake til historie og kontekst som forståelsesramme for regional utvikling. I T. Frimanslund & N. G. Bækkelund (Red.), *Rural konkurransekraft* (s. 87–108). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa410404>

Kapittel 4

Tilbake til historie og kontekst som forståelsesramme for regional utvikling

Lise Lillebrygfjeld Halse¹ og Ove Bjarnar¹

¹ Avdeling for økonomi og samfunnsvitenskap, Høgskolen i Molde

Sammendrag: I de siste tiårene har vi sett en økende interesse for regioners og klyngers evolusjon og stivhengighet. Stivhengighet er knyttet til regioners historie, som gjennom kollektiv kunnskap, institusjonelle strukturer, rutiner og sosiale konvensjoner former fremtidige utviklingsstier. I denne studien går vi derfor inn i nyere klyngelitteratur for å undersøke hvilken rolle kontekst og historiske utviklingsstier spiller for å forstå aktørers handlinger og fremtidig klyngeutvikling. Vi analyserer et omfattende historisk materiale om den norske maritime klyngen på Nord-Vestlandet, og diskuterer hvordan nyere klyngeteori kan bidra til å forstå klyngens historiske utvikling. Gjennom å studere det komplekse samspillet mellom kultur, ulike strukturelle endringer og aktørskap, innebygd i balansen mellom kulturell arv og utsikter for fremtidig utvikling, får vi frem den viktige rollen til historie og de generiske ressenser i fremveksten, utviklingen og globaliseringen av klynger. Studien demonstrerer behovet for å inkludere historiske perspektiver for å forstå den nåværende situasjonen og utfordringene klyngen står overfor.

Nøkkelord: historisk kontekst, maritim klynge, klyngeutvikling, stivhengighet

Abstract: In recent decades, we have seen a growing interest in the evolution and path dependence of regions and clusters. Path dependence concerns the history of regions, which, through collective knowledge, institutional structures, routines and social conventions, shape future development paths. In this study, we look into recent cluster literature to investigate the role of context and historical development paths in understanding actors' actions and future cluster development. We investigate extensive historical material on the Norwegian maritime cluster in Northwestern Norway and discuss how recent cluster theory can contribute to understanding the cluster's historical development. Through studying the complex interplay between culture, various structural changes and actors embedded in the balance between cultural heritage and prospects for future development, we bring out the important role of history and the generic resources in the emergence, development and globalization of clusters. The study demonstrates the need to incorporate historical perspectives to understand the cluster's current situation and challenges.

Keywords: historical context, maritime cluster, cluster development, path dependency

Innledning

I de siste tiårene har vi sett en økende interesse for regioners utvikling (Boschma & Martin, 2010). Det hevdes at regioner utvikles gjennom historiske stier som konstitueres av kollektiv kunnskap, institusjonelle strukturer, rutiner og sosiale konvensjoner som kan påvirke aktørers handlingsrom (Lambooy & Boschma, 2001). Denne evolusjonære dreiningen innen økonomisk geografi har bidratt til å kaste lys over regionale forutsetninger for innovasjon og dermed økonomisk vekst som er historisk betingede (Coenen et al., 2017). Fagfeltet evolusjonær økonomisk geografi (EEG) baserer seg på ideen om at kontekstuelle forhold ved steder spiller en avgjørende rolle for utvikling av nye økonomiske stier (Isaksen, 2014; MacKinnon et al., 2019).

Imidlertid har denne teoriretningen blitt gjenstand for kritikk. På tross av poengteringen av det kontekstuelle, fokuserer den ifølge kritikerne i praksis på struktur og mangler en tilfredsstillende forklaring på hvordan nye næringer vokser frem (Simmie, 2012; Sotarauta & Grillitsch, 2023). Kritikken har ført til en rekke empiriske og teoretiske studier som har adressert rollen til aktørskap (agency) for utvikling av nye stier i regioner (Benneworth et al., 2017; Grillitsch & Sotarauta, 2020; Sotarauta & Suvinen, 2018). I denne litteraturen anses aktørskap å være et svar på behovet for endring når regioner står overfor økonomiske og miljømessige kriser (Grillitsch, Asheim, Isaksen, et al., 2022). Ulike former for aktørskap kan videre forklare hvorfor noen regioner er mer vellykkede enn andre (Grillitsch & Sotarauta, 2020), og spiller forskjellige roller i utviklingen av vellykkede regioner (Bækkelund, 2021).

Samtidig som vi erkjenner at oppmerksomheten rundt aktørskap kan ha bidratt til forståelsen av regional evolusjon, kan det også se ut som at konteksten og dens historiske grunnlag har fått en redusert rolle i analysene, noe som kan ha ført til at samspillet mellom historie, kontekst og kultur som påvirker regionale aktører og organisasjoner har fått mindre plass.

I denne studien går vi derfor inn i nyere litteratur om regional utvikling for å undersøke hvilken rolle kontekst spiller for å forstå historiske utviklingsstier. Vi relaterer dette til et omfattende historisk materiale om det norske maritime miljøet på nordvestlandet, hvor vi belyser romlige økonomiske og sosiale utviklingsprosesser som har foregått gjennom et komplekst samspill mellom kultur, ulike strukturelle endringer og aktørskap. På denne måten søker vi å få frem hvordan historie og kontekst får betydning for aktørers handlinger og dermed for regional utvikling.

Romlige prosesser i et evolusjonært perspektiv

Siden 1980-tallet har vi sett en institusjonell eller kulturell dreining innen økonomisk geografi (Amin & Thrift, 2000). Denne dreiningen representerte et motstykke til datidens dominerende nyklassiske økonomiske analyser, basert på matematiske modeller for likevektsbetraktninger (James et al., 2007). Kritikerne trakk frem regioners institusjonelle egenskaper, og sentrale forskere etterlyste en forankring av disse forutsetningene i rom og tid. Dette ble særlig tydelig i boka «Handbook of Evolutionary Economic Geography» (2010), hvor Ron Boschma og Ron Martin hevdet at de dominerende teoriene om agglomerasjon av økonomisk aktivitet manglet en reell anerkjennelse av hvordan historie og prosesser i tid former det økonomiske landskapet. De etterlyste blant annet et geografisk evolusjonært perspektiv på utviklingen av industrielle klynger. Den nye retningen hentet ideer og konsepter fra evolusjonær økonomi for å kunne analysere regional utvikling (Boschma & Frenken, 2006). De siste par tiårene har evolusjonær økonomisk geografi utviklet seg til et distinkt paradigme, som har tatt mål av seg til å forme en ny forskningsagenda for å forstå romlige økonomiske prosesser.

I det tidlige stadiet av teoriutviklingen innen evolusjonær økonomisk geografi var det noen sentrale temaer: For det første at prosesser som fører til utvikling av klynger og regioner er stivhengige. Det vil si at tidligere beslutninger og hendelser former fremtiden, og at prosesser er irreversible. Dette gir historien en fremtredende posisjon i denne teoriretningen. Et annet sentralt fokus var at økonomien transformerer seg selv innenfra. Dette innebærer fokus på intern dynamikk og at nyhet er kilden til økonomisk selvtransformasjon (Boschma & Martin, 2010). Nyhet handler om den «kreative» kapasiteten til økonomiske aktører som er uløselig knyttet til kunnskap og innovasjon, som gir assosiasjoner til Schumpeters kreative kapitalisme. Likevel må denne nyheten forstås å være kontekstuell, siden evolusjonær økonomisk geografi ønsker å belyse hvordan «geography matters in determining the nature and trajectory of evolution of the economic system» (Boschma & Frenken, 2007, s. 6). Dette betyr en vektlegging av de romlige aspektene ved innovasjoner, organisasjoner og nettverk. Det nye oppstår fra handlingene (på mikronivå) til de økonomiske aktørene i regioner (individer og organisasjoner), hvor den institusjonelle konteksten former slike handlinger. Betydningen av kunnskap står sentralt innenfor dette perspektivet. Det er den interne utviklingen

av kunnskap som er selve grunnlaget for regioners evolusjon. Kunnskap og kunnskapens geografiske distribusjon spiller en sentral rolle for økonomisk-geografisk transformasjon. I denne tidlige strømmingen av evolusjonær økonomisk geografi var det dermed lagt vekt på den historiske konteksten der aktørskap kunne spille seg ut og skape endring. Romlig distribuerte normer og verdier er en forutsetning for utviklingen av organiske systemer som klynger.

I kjølvannet av ovennevnte bok, så vi utover 2010-tallet en økende oppmerksomhet rundt begrepet stivhengighet, spesielt med en ambisjon om å forklare hvordan nye utviklingsstier kan oppstå (Neffke et al., 2011). I tråd med den ovennevnte kulturelle dreiningen, fastholder denne tilnærmingen i utgangspunktet at «historie betyr noe». Dette innebærer at regioners og klyngers eksisterende kultur, kunnskapsbase og struktur er et resultat av tidligere industriell utvikling. Den stedsbundne egenskapen til stivhengighet fremheves av Martin og Sunley (2006) som argumenterer for at historien spiller en sentral rolle i å forklare dannelse og transformering av romlig organiseringen av økonomisk aktivitet (Martin & Sunley, 2013). Isaksen og Trippel (2016) peker imidlertid på at en slik forståelse av stivhengighet kan føre til at forskningen overbetoner en bestemt kontinuitet i romlige økonomier og deres kulturelle tradisjoner. De fremmer derfor et mer nyansert syn hvor regioner kan fornye seg ved å bevege seg utenfor eksisterende stier. Isaksen og Trippel (2016) sitt anliggende er primært å øke forståelsen av hvordan klynger kan fornyes gjennom strukturelle endringsprosesser som innebærer etablering av nye stier. I dette ligger et tydelig skille mellom stifornyelse («path renewal») og stietablering («path creation»), hvor den første innebærer diversifisering av eksisterende industrier, mens sistnevnte handler om at det oppstår helt nye industrier i en region.

Aktørskap og stivutvikling

Flere forskere på feltet hevder at vi mangler tilstrekkelige forklaringer på hvordan stier skapes og hvordan gamle og nye stier eventuelt brytes mot hverandre. Simmie (2012) hevder at det er «lack of an adequate economic explanation of how new pathways are created in the first place» (s. 756). Simmie viser til

tidligere arbeider av Garud og Karnøe (2001), som foreslo at ulike typer entreprenører skaper nye stier gjennom det som kalles «mindful deviation» (s. 2). I dette perspektivet bidrar aktører til å skape nye utviklingsstier samtidig som de er en del av («embedded») tidligere historisk utvikling: «Agency associated with technological entrepreneurship is distributed, embedded, and can vary by paths» (s. 281). Simmie hevder at Garud og Karnøe fremmer en alternativ teori for stiu utvikling som utgjør et ontologisk skifte, hvor etablering av stier kommer som resultat av interaksjoner mellom aktører og strukturene de er en del av. I denne sosiologiske forståelsen av stiafhengighet spiller historie en sentral rolle. Basert på dette foreslår Simmie en hybrid teori som kan skape ny forståelse for interaksjonen mellom stiafhengig økonomisk utvikling, og hvordan de sosiale handlingene til aktører bidrar til etableringen av nye stier. Dette kan for eksempel innebære å tilføre ny teknologi samtidig som en anvender eksisterende teknologi.

Simmie er også opptatt av at den tidligere stiafhengige utviklingen kan utgjøre en barriere for nye utviklingsstier, og at nye stier derfor krever et «vennlig» miljø for å kunne utvikle seg (Simmie, 2013, s. 181). Med «vennlig» menes et miljø som gir frihet og rom slik at nye teknologier kan utvikles og spres og nå en kritisk masse i markedet. Aktørenes evne til å påvirke utviklingen av nye stier er i dette perspektivet innnevnd i regioners historiske kontekst. I den nyere litteraturen som omhandler klyngeutvikling, har en utforsket ulike former for aktørskap knyttet til regioners stier for vekst. Hassink et al. (2019) skiller mellom to typer aktørskap på to ulike nivå, nemlig bedrifts- og systemnivå. Den førstnevnte virker på organisasjonsnivå, mens den andre representerer en påvirkning utenfor organisasjonens grenser, som et regionalt innovasjonssystem. Grillitsch og Sotarauta (2020) har utviklet en modell som de kaller «trinity of change agency» (TCA) som består av «Schumpeterian innovative entrepreneurship», «institutional entrepreneurship» og «place-based leadership». Disse har ulike teoretiske røtter og bidrar på ulike måter til stiu utviklinger. Forfatterne anvender begrepet mulighetsrom for å belyse sammenhengen mellom TCA og strukturen som aktørene er en del av. I dette mulighetsrommet kan aktørene også gjøre strategiske og rasjonelle vurderinger av fremtiden: «Agents reflect in a strategic manner considering how structures may evolve in the future and considering how their actions might affect this evolution» (s. 713). På denne måten dekonstrueres begrepet aktørskap, for å søke å fange samspillet mellom individer, organisasjoner og regionen.

De kulturelle dimensjonene av konteksten er til en viss grad inkludert i de ovennevnte teoretiske tilnærmingene. Dette gjelder for eksempel typen aktørskap som benevnes «institusjonelt entreprenørskap», som bygger på institusjonell teori. Aktørskap dreier seg her om institusjonelle endringer som er nødvendige for å skape nye stier. Denne formen for aktørskap kan utøves av individer, grupper av individer (som organisasjoner) eller grupper av organisasjoner, som er formelt eller uformelt «embedded» og utgjør bevisste handlinger som «are directed towards transforming existing or creating new institutions» (Grillitsch & Sotarauta, 2020, s. 708). Sitatene indikerer en relativt strukturell og rasjonell forståelse av kontekst. Dette kommer også til uttrykk gjennom de empiriske eksemplene hvor TCA-rammeverket er anvendt (f.eks. Grillitsch, Asheim, Isaksen, et al., 2022; Grillitsch, Sotarauta, et al., 2022; Jolly et al., 2020; Sotarauta et al., 2021). I den grad de bringer inn den historiske konteksten som forklaring, er det primært for å beskrive hvilken type industri som har eksistert i regionen tidligere og hvilke formelle institusjoner som befinner seg der. Analysen er videre gjerne begrenset til korte tidsspenn, som for eksempel i Grillitsch, Asheim og Nielsen (2022) som studerer temporalitet til aktørskap i den maritime klyngen i Møre og Romsdal i perioden 2005–2019. Her legger de i liten grad vekt på hvordan historiske og kulturelle trekk ved denne klyngens lange historie har formet aktørers handlinger og den senere utvikling av klyngen.

Utfordringen med disse tilnærmingene er dermed at en i mindre grad reflekterer de komplekse prosessene og de historiske institusjonene med akkumulert kunnskap, hvor aktørskap er konstruert (Staber, 2010). En står dermed i fare for å ha mistet kjernen i det som innovative regioner og klynger handler om. Til tross for at det teoretiske grunnlaget for denne forståelsen av klyngeutvikling påstår å skulle bygge på sosiologi og institusjonell teori, og hvor «history matters», synes denne litteraturstrømmen å fremheve er relativt rasjonelt perspektiv på klynger, hvor historiens rolle fremstår som begrenset. Denne nye teoretiske vendingen har dermed betydelige implikasjoner for empirisk forståelse av utvikling.

En lignende bekymring kan vi finne i en artikkel av Martin og Sunley (2022). De peker på det de kaller et «curious feature» i evolusjonær økonomisk geografi, nemlig at til tross for at dette fagområdet handler om historisk endring og transformasjon, så tas ikke historie alvorlig. I det følgende vil vi gå inn på denne sentrale artikkelen og undersøke om den kan bidra til å revita-

lisere kontekst og historie, som var et viktig utgangspunkt for det kulturelle og evolusjonære fokuset som oppstod tidligere i fagfeltet.

Transformasjon i tid og rom

Ifølge Martin og Sunley (2022) er det viktig å finne svar på hvilke krefter som definerer hvordan romlige økonomier transformeres, hvilke endringer vi ser over tid, deres natur, tempo og retning. De argumenterer for å bruke tykke historiske studier for å forstå hvordan romlige økonomier har utviklet seg til det de ser ut til å ha blitt i dag. Forståelsen av den historiske konteksten gir økt innsikt i kausale drivere for transformasjon. Martin og Sunley retter blant annet oppmerksomheten mot rekken av nye sti-begreper i nyere litteratur, og advarer mot at de ikke bare mangler historisk kontekst, men har en tendens til å bli tomme begreper som i liten grad er etterprøvbare.

Med et historisk og kontekstuellet perspektiv som utgangspunkt argumenterer Martin og Sunley (2022) mot deterministiske og reduksjonistiske posisjoner i den senere litteraturutviklingen. Denne kritikken rammer på en grunnleggende måte ambisjonen om å forenkle kontekst gjennom forhåndsdefinerte variabler eller typologier. Her beveger de seg inn i et velkjent historiografisk dilemma, fordi historien ikke kan bli meningsbærende uten å være eksplisitt teoretisk informert. Kontekst har en egenverdi som grunnlag for å forstå transformasjon, samtidig som den er teoretisk konstruert (Kipping & Üsdiken, 2014; Martin & Sunley, 2022). Aktørskap er derfor aktører og steder som samhandler i en bestemt historisk kontekst, som vi må forstå på dens egne premisser: «Finally, constitutive logics focus on how actors themselves understand and represent the past, how they manage history, and how this shapes their future actions and decisions» (Martin & Sunley, 2022, s. 10). For å belyse dette kreves teoretiske inntak som er egnet til å si oss noe om hvilke generative prosesser som er i sving i ulike faser som knytter tid, hendelser og strukturer sammen, og som ikke minst knytter sammenhenger mellom historie og nåtid. Martin og Sunley (2022) mener at denne typen historiske prosessuelle studier er viktige for å teste eksisterende teorier og dessuten avgjørende for å kunne utvikle ny teori innen evolusjonær økonomisk geografi. De har

mange gode poenger i sin kritikk av utviklingen av dette fagfeltet. Det som imidlertid mangler i deres betimelige refleksjoner, er empiriske eksempler som illustrerer hvordan historiske prosesser og kontekst kan bidra til vår forståelse av hvordan regioner og klynger utvikler seg. Målet med denne studien er å bidra til dette.

I det følgende vil vi gå langt tilbake i tid for å forstå samspillet mellom historie, aktørskap og struktur innenfor en romlig konsentrert økonomi på nordvest-landet, den maritime klyngen, og særlig en bestemt transformasjon som har definert den i moderne tid. Det dreier seg om en utvikling fra en fiskeridominert økonomi som i stor grad var forankret i konkurransedyktige bygdesamfunn til en petroleumsrelatert klynge med en regionalt forankret verdikjede og økende integrasjon i globale romligheter. Vi bygger vår analyse primært på tidligere studier av klyngen med tykke beskrivelser av den historiske konteksten i regionen. Vi har valgt å konsentrere analysen om overgangen fra fiske til offshore som skjedde på 1980- og 1990-tallet, og rollen til den historiske konteksten og dens generiske ressurser i denne overgangen. Den maritime klyngen har blitt brukt som empirisk case i flere sentrale studier som omhandler aktørskap og stuetvikling (f.eks. Grillitsch, Asheim, Isaksen, et al., 2022; Grillitsch et al., 2021), men uten at den historiske konteksten har fått en fremtredende rolle i analysene. Dette caset er derfor særlig relevant å studere nærmere.

Steder i Møre og Romsdal og deres generiske ressurser

Allerede fra 1800-tallet ble bygdesamfunn i Møre og Romsdal, og spesielt i sørfylket, preget av et sett av religiøse og kulturelle verdier som fikk stor betydning for økonomisk modernisering og regional utvikling (Halse & Bjarnar, 2021). Inspirert av Max Weber hevdes det at disse lokalsamfunnene betraktet personlig økonomisk velstand som sosialt, religiøst og kulturelt legitimt (Bukve et al., 2004; Løseth, 1996). I vår region ble dette verdensbildet understøttet av vilje til å reinvestere fortjeneste i bedriften og lokalsamfunnet. En nær relasjon mellom høy arbeidsmoral og egalitære kristne verdier bygget opp under denne praksisen, også blant de som ikke var aktivt kristne (om

hvordan moral legitimerer markedet, se Sejersted, 1993). Relativt små sosiale forskjeller ga i tillegg grobunn for samarbeid innad og mellom bygdesamfunn.

Disse generiske ressursene skapte, særlig i bygdene i sørfylket, betingelser for økonomisk entreprenørskap. Det var bygdene som var de sentrale næringsmessige agentene. Forsøksvis kunne vi definere det som en bygdesti som pekte framover mot senere regionaliseringsprosesser spesielt i sørfylket. Denne stien underbygges av at den sosiale avstanden var mindre i den sørlige delen av fylket (Sunnmøre og sørlige del av Romsdal) sammenlignet med de nordlige delregionene. Det er kjent at husmannsvesenet var annerledes i sørfylket enn i nord. I sør arbeidet husmenn på kontrakt, de var frie bønder. I andre deler av fylket var husmenn bundet til å arbeide mesteparten av tiden for bonden eller væreiere. Slike forhold bidro også til mer polariserte samfunn i nordfylket økonomisk og politisk. Særlig Løseth (2004) gir en bred analyse og sammenfatning av disse sosiokulturelle, næringsmessige og politiske forholdene og de generiske ressursene. Han bygger på omfattende egen forskning, lokalhistoriske studier og med referanser til nasjonal og internasjonal litteratur.

Samarbeidsrelasjoner var sentrale i bygdens økonomi. Både på lokalt og regionalt nivå var det vanlig med distribuert og kollektivt eierskap til produksjonsmidler, mest utbredt var det likevel i sør. Fortjeneste ble delt mellom partnerne. I fiskeriene har lottsystemet overlevd som en sentral institusjon helt inn i vår tid selv i det moderne havfisket (Bjarnar & Berge, 2006). Samarbeid var viktig for å kunne modernisere båter og utstyr og for å sikre rekruttering til fisket. Bygdeøkonomiene hvilte i stor grad på en samarbeidskultur, og den utløste også større samarbeidsprosjekter om modernisering og diversifisering av kystfisket og havfisket (Døssland, 2006b).

Vi bør antakelig se den videre moderniseringen av fiskeriene og utviklingen av en rekke relaterte næringer som en parallell evolusjon av flere transformasjoner og kanskje stier innenfor et bygdesamfunnsunivers (Amdam et al., 2020). Samarbeidskulturen fremmet den teknologiske utviklingen, for eksempel da samhandling mellom fiskere og skipsbyggere stimulerte bruk av motorer, ofte tilpasset for mindre trebåter. Dette førte til en gradvis utvikling av større båter med større maskiner og teknologi. En annen viktig spesialisering var bygging av dampdrevne stålbåter (Døssland, 2006a). Det var moderniseringsprosesser som var forankret i bygdene og deres generiske ressurser som historisk kontekst (Halse & Bjarnar, 2021), og som satte dem i stand til å gjennomføre omfattende transformasjoner, først til et teknologisk avansert

havfiske, og senere til forsyningstjenester for petroleumsnæringen (Amdam & Bjarnar, 2015; Wicken, 1995).

Bygdene som entreprenører eller agenter nådde sitt foreløpige høydepunkt på 1960-tallet. De ble sentre for utvikling og bruk av ny teknologi innen hydraulikk, konstruksjon av fartøyer, fremdriftssystemer, utstyr og fiskeleting. Gjennom disse mekanismene ble også regionen et nasjonalt senter for fiske, skipsbyggingsindustri og relaterte næringer (Berge, 2006b). Ulike bygdesamfunn valgte ulike spesialiseringer, og det medførte at den nye ekspanderende havfiskeflåten var relativt teknologisk og geografisk segmentert på regionalt nivå. Fabrikkskip, trålere, småindustri-trålere, store moderne linebåter og banklineflåten var i stor grad lokale spesialiseringer (Bjarnar & Berge, 2006). Den risikopregede og gjennomgripende moderniseringen ble gjennomført av ganske spredte kystsamfunn, spesielt i Sunnmøre-området. De sto for denne transformasjonen, mens rederi- og handelsselskapene i byene nesten forsvant, noe som illustrerer de sosiokulturelle forutsetningene til de ulike stedene (Halse & Bjarnar, 2021).

Stier i det regionale rommet

Gjennom disse moderniseringsprosessene utviklet det seg en mer tydelig regional romlighet. Regionale aktører hadde stor suksess i internasjonale markeder, og fra 2000-tallet ble regionen i økende grad innvevd i globaliseringsprosesser (Halse, 2014, Amdam og Bjarnar, 2015). Vi tror at nære relasjoner og felles kulturell kapital var viktige drivere for utvidelse av institusjonalisert samarbeid på regionalt nivå. Ulike samarbeidskonstellasjoner ble etablert med sikte på å øke eksporten fra regionen (Ulstein, 2007). Samarbeidsrelasjoner ble også institusjonalisert innenfor salg, markedsføring og finans. Dette fellesskapet åpnet blant annet muligheter for mindre selskaper til å delta i store prosjekter (Andersen, 1997; Bjarnar et al., 2006). Kunnskap fra internasjonale markeder var viktig for den teknologiske utviklingen. Disse prosessene var dessuten forankret i et nasjonalt og regionalt maritimt industrielt kompleks, som gjennom en lang historie hadde utviklet en bred kunnskapsinfrastruktur, med sertifiseringsorgan, forsikring, rådgivning og finansielle tjenester (Andersen, 1997).

Politiske prosesser bidro dessuten til denne utviklingen. Omfattende internasjonale og nasjonale reguleringer innen fiskeriene skapte ytterligere insentiver for regionalt samarbeid fra 1970-tallet (Bjarnar & Berge, 2006). Det institusjonaliserte samarbeidet ble en viktig plattform for en lokal og regional konsentrasjon av virksomhet til bygging og drift av forsyningskip til petroleumssektoren fra tidlig på 1970-tallet. Overføring av erfaringsbasert kunnskap fra konstruksjon av fiskefartøyer, som skulle operere i krevende farvann som Nordsjøen, var en essensiell faktor i denne utviklingen (Berge, 2006a). Bygdenes rolle i denne regionale overgangen er tydelig. Det var først og fremst fiskerimiljøene i bygder som Herøy, Ulstein og andre lokalsamfunn som drev denne satsingen framover fra 1980-tallet, etter at det en tid hadde vært tunge tider i fiskeriene.

Disse bygdene mobiliserte både lokale og regionale ressurser kjenetegnet av de samme generiske verdiene som hadde preget tidligere moderniseringer. Vi ser igjen trekk ved kulturen som aksepten i miljøet for entreprenørskap og å ta og tåle risiko. På midten av 1980-tallet oppsto det krise i offshoremarkedet, og offshoremiljøet ble rammet av konkurser. Aktører som Per Sævik, Stig, Åge og Ståle Remøy mobiliserte igjen slike ressurser på 1990-tallet. De understreker selv hvordan en kombinasjon av samarbeid og konkurranse preget utviklingen av næringen (Berge, 2006b; Bjarnar & Berge, 2006), som illustreres ved sitatene:

Overgangen fra fiske var ikke så stor. Når du ser naboen får det til, vil man følge etter», sier Stig Remøy [...] konkurransen er en trigger. «Vi kan aldri lene oss tilbake», sier Per Sævik. Om det tette miljøet uttaler Åger Remøy: «Det er vanskelig å holde noe hemmelig. Konkurrentene får fort snusen i hva man driver med [...] man er på hugget hele tiden. (Berge, 2006, s. 433)

Dette illustrerer også samspillet mellom aktørskap utøvet av disse enkeltpersonene, og konteksten. Historiske tradisjoner med spredt eierstruktur og samarbeid spilte fortsatt en sentral rolle, som samarbeid mellom brødre og partssamarbeid. Berge (2006a) reiser et spørsmål om ikke de historiske tradisjonene også ble utfordret. Børsnotering innebar ifølge Berge kompliserte kontrakter, hyppige rapporteringer og dermed et mer kortsiktig fokus på transaksjonsnivået. Han antyder at overgangen til offshore introduserte en

ny finansiell og sosioøkonomisk logikk i miljøet, men påpeker samtidig at de historiske strukturene når det gjaldt eierskap i stor grad var intakte. Det gjaldt også en bedriftskultur som fremmet deling av kunnskap og innovasjon (Berge, 2006a). I denne perioden utspilte det seg også en betydelig transformasjonsprosess da utstysproducentene fulgte rederiene og verftene til offshoresektoren (OSV-sektoren).

Det er rimelig å definere det nye regionale rommet som en gradvis geografisk konsentrasjon av økonomisk virksomhet som kjennetegner en industriell klynge, med en regionalt forankret verdikjede med ustrakt samarbeid mellom verft, rederier, designere og utstysleverandører.

Tilbake til historie og kontekst

Ovenfor har vi gitt en kort presentasjon av maritim klynges lokale historie, og betydningen av de stedbundne generiske ressursene for klyngens utvikling. Det rike materialet om klyngen som vi har gitt en kort fremstilling av her, viser hvordan den regionale kulturen representerer selve grunnlaget for utvikling av denne klyngen, gjennom egalitær kultur, utvikling av normer for samarbeid og deling av kunnskap. Med dette imøtekommer vi flere av de evolusjonære mekanismene Martin og Sunley (2022) etterlyser. Den økonomiske suksessen til klyngen de siste tiårene kan i stor grad tilskrives de mulighetene som utvinning av olje i Nordsjøen har representert. Reorienteringen fra fiskeri til offshore supply som skjedde på 1980-tallet, har derfor vært helt avgjørende for klyngeutviklingen disse årene og representerer en sektor som de senere år har opplevd store utfordringer. Vi har derfor valgt å fokusere spesielt på denne svært betydningsfulle overgangen, og det møter både forståelsen av utvikling som kontekstuell og ideografisk definert hos så vel Martin og Sunley (2022) som hos Kipping og Üsdiken (2014).

Med utgangspunkt i evolusjonær økonomisk geografi er det mulig å analysere overgangen til offshore som en ny utviklings-sti for regionen. Det kommer an på hvordan en forstår begrepet «sti» i denne sammenhengen. I de nyere studiene som vi har vist til i teoridelen av dette kapitlet, som (Grillitsch & Sotarauta, 2020; Sotarauta & Suvinen, 2018), fremgår dette ikke klart. I de

empiriske eksemplene i disse studiene vil det å tilnærme seg et nytt marked kunne representere en ny sti. For at denne nye stien skulle kunne oppstå, måtte det ifølge et slikt rammeverk eksistere en form for aktørskap som er definert som rasjonelle aktører og valg. I et slikt perspektiv er det nærliggende å betrakte de ovenfor nevnte enkeltpersoner som entreprenører som utøvet aktørskap, som gjennom sin risikotaking startet med å bygge båter til offshore-markedet før og etter konkursene på 1980-tallet. De øynet en mulighet, og deres satsing var nok med bakenforliggende hensikter og mål. Disse personene var også utvilsomt nødvendige for den senere utviklingen av denne industrien og for denne regionens utvikling, men en slik analyse, hevder vi, forteller bare en liten del av historien. Det rike empiriske materialet fra den maritime klyngen viser at entreprenørens handlinger var et uttrykk for en historisk kultur med verdier og normer som medførte en aksept for å ta risiko og som verdsatte det å starte opp ny virksomhet. Betydningen av dette blir særlig tydelig når vi ser på forskjeller mellom nord og sør i fylket. I nord var denne typen entreprenørskap ikke vanlig, til tross for at det samme markedet åpnet seg på denne tiden. De sentrale aktørene fremviste også en praksis for reinvestering som hadde lange røtter i klyngen. De regionale generiske ressursene representerer dermed en sentral kontekst for aktørskap.

Relasjoner mellom aktørene og den kontekstavhengige kunnskapen i denne regionen var avgjørende for aktørers mulighetsrom og for at aktørskap skulle kunne utøves. Uten eksisterende kunnskap og teknologi gjennom utvikling av avanserte fiskebåter, hadde ikke denne utviklingen av klyngen vært mulig. Den maritime klyngen ble dominert av nye båter for et nytt marked. De moderne havfiskebåtene var teknologisk avanserte, til en viss grad mer avanserte enn de nye supply-båtene (Berge, 2006b). Den betydelige overgangen til offshore innebar en videreføring av en eksisterende teknologisk sti hvor kunnskapsdelingen og samarbeidsrelasjoner forble intakte eller til og med utvidet, til tross for nye finansielle og kontraktsmessige utfordringer. Overgangen til offshore innebar en stor grad av innovasjon og kreativ utvikling innenfor en regional romlig og historisk kontekst. Dette er i tråd med klyngens historie hvor vi har sett aktørene har vist en unik evne til å utvikle samarbeid og finne nye teknologiske løsninger når markedet har endret seg (som i overgangen fra tre til stål). Ekspansjonen innen offshore bidro videre til økt horisontal som vertikal integrasjon i regionen både gjennom oppkjøp, sammenslåing og gjennom vidstrakt samarbeid mellom regionale bedrifter

(Amdam et al., 2020). De industrielle og strukturelle effektene av erobringen av offshoremarkedet var påtakelige.¹ Basert på dette vil vi hevde at denne overgangen ikke hadde vært mulig uten den historisk betingede konteksten.

Overgangen til offshore supply representerte på en måte overgangen til en ny regional maritim klynge. Institusjonaliseringen av samarbeidsmønster som vi ser på 1970- og 80- tallet, utviklet seg til tette samspillmekanismer utover 1990- og 2000-tallet. Etter hvert økte bevisstheten om betydningen av kunnskapsdelingen og samarbeidet blant aktørene, og det utviklet det seg ikke bare agglomerasjonsprosesser og nettverks-prosesser, men også prosesser der klyngen ble representert som en sosial enhet (Fløysand et al., 2012). Denne identiteten og normer for kunnskapsdeling og samarbeid har stått sterkt, selv i en tid med økt globalisering (Halse, 2014).

Pågående stutvikling?

Grillitsch, Asheim, Isaksen, et al. (2022) hevder i en nyere studie at innovativt entreprenørskap av ledende bedrifter i regionen og «place based leadership» fra klyngeorganisasjonen og en regional utdanningsinstitusjon (NTNU) i stor grad har formet klyngens utvikling etter fallet i oljeprisen i 2014. Her fremstilles denne utviklingen i et positivt lys. Sett fra et stiperspektiv har disse formene for aktørskap ført til mange nye utviklingsstier, som synes nødvendige i en situasjon hvor en kan forvente nedbygging av oljesektoren. Uten en dyp forståelse for kontekstens rolle i denne utviklingen kan man imidlertid stå i fare for å underkommunisere de potensielle utfordringene som klyngen står ovenfor.

En historisk kontekst preget av tette relasjonelle bånd mellom kunder (shippingselskaper), utstyrsleverandører, designmiljø og skipsverft, har drevet mye av innovasjonen i klyngen. Etter 2014 har klyngen blitt fragmentert, og retter seg i dag mot flere ulike markeder, hvorav flere ikke er en del av den

---

1 I årene 1995–1998 var 40 prosent av skipskonsultenes marked innen fiskerisektoren, mot bare 17 prosent i 2001–2002. Nå sto offshorefartøy for over 73 prosent av deres oppdrag (Berge 2006). I 2022 er andelen offshorefartøy falt til 17 prosent.

regionale klyngen. Sentrale aktører har gitt uttrykk for at det har vært behov for å bygge opp ny kunnskap rettet mot disse markedene. Dette har ført til en større variasjon i kunnskap, og nye relasjoner knyttet til de ulike markedene. Denne fragmenteringen kan potensielt undergrave de nevnte generiske ressursene som en kan hevde er grunnlaget for klyngens lange historie og suksess. Et voksende innslag av globalt distribuerte verdikjeder og nettverk innenfor flere markeder fører til at de krevende kundene og prosjektene i økende grad er lokalisert utenfor regionen. Det kan være en form for co-evolusjon mellom en ny og en gammel sti, eller det kan være en diversifisering som skjer innenfor en etablert historisk kontekst.

Vi kan uansett være vitne til institusjonelle endringer, som kan legge føringer på klyngens fremtid. Fra internasjonal litteratur vet vi nå at når formelle og uformelle institusjoner endres (som kunnskapsdeling) kan det ha dype konsekvenser for klyngens omstillingsevne. Transformasjonen kan bety dype strukturelle og kulturelle endringer. Fra et evolusjonært teoretisk perspektiv er det imidlertid for tidlig å trekke konklusjoner. Klyngen står nå midt i denne utviklingen, og vi vet ennå ikke hvilke stier som kommer ut av denne transformasjonen. Utviklingen synes å generere nye sentrale spørsmål til hvilken type historisk transformasjon klyngen nå er inne i. Et historisk tilbakeblikk kan bidra til å definere hvilke typer spørsmål som er sentrale også i dag. Denne konfigurasjonen av tid, sted og aktører har overlevd i en lang fase, og gjennom store teknologiske og økonomiske endringer. Hvis vi skal kunne si noe om et brudd i utviklingen i form av for eksempel ny stuetvikling eller klyngeutvikling, må vi undersøke om det har utviklet seg nye og andre typer relasjoner mellom struktur, sted og aktør.

Konklusjon

Utgangspunktet for denne studien har vært den senere teoriutviklingen innenfor litteratur som søker å forklare utviklingen til regioner, klynger og steder. I denne litteraturstrømmen har vi i de senere årene sett at aktørskap har blitt fremhevet som en sentral forklaring på hvorfor regioner utvikler seg i bestemte utviklingsstier. I samsvar med Martin og Sunley (2022) hevder vi at

disse studiene ikke i tilstrekkelig grad har inkludert historie i sine rammeverk og analyser, som var utgangspunktet for den «kulturelle dreiningen» innen evolusjonær økonomisk teori på 2000-tallet. Her var det et sentralt anliggende at historie og prosesser i tid former det økonomiske landskapet. Målet med denne studien er igjen å rette oppmerksomheten mot betydningen av historie og kontekst for regioners og klyngers utvikling.

Gjennom en analyse av den maritime klyngen i Møre og Romsdal som er basert på et omfattende og rikt historiske materiale samlet over flere tiår, har vi søkt å demonstrere betydningen av den historiske konteksten for å forstå aktørers valg og dermed klyngens stutvikling. Historisk rekonstruksjon og konstruksjon viser hvordan spesifikke formelle og uformelle historiske institusjoner spilte en avgjørende rolle i overgangen fra fiske til offshore særlig på 1980- og 1990-tallet. Vi følger her Marin og Sunley (2022) i at slike historiske analyser er avgjørende for å forstå de prosessene som spiller seg ut i en romlig økonomi i dag, og hvordan historisk-kontekstuelle funn tvinger frem nye spørsmål og behov for nye analyser.

I tråd med dette har vi ført analysen videre til nyere tid, og spør om det kan være mye som tyder på at den maritime klynger er inne i en ny, stor transformasjon med uklar retning. Nyere studier av denne klyngen har tatt utgangspunkt i aktørskap for å forsøke å identifisere endringsprosesser, men har i liten grad knyttet analysen til historiske og kulturelle forhold ved klyngen. Disse studiene hevder at klyngen nå er preget av kreativ og positiv stutvikling gjennom nye former for samspill som i økende grad er knyttet til de formelle institusjonene, som klyngeorganisasjoner og academia. Denne tilnærmingen mangler imidlertid en nærmere bestemmelse av sti-begrepet og hvilken ny sti de konkrete initiativene vil lede til. Relatert til den historiske konteksten kan diversifiseringen vi nå ser i klyngen like gjerne representere en trussel for klyngens utvikling gjennom en erodering av de generiske og stedbundne ressursene, knyttet til former for kunnskap og normer for kunnskapsdeling. En analyse hvor historie og kontekst får en mer sentral rolle gir dermed et mer nyansert bilde av aktørskap og regional utvikling.

Den maritime klynges historie demonstrerer at konteksten må forstås i sin egen tid, og denne konteksten må søke å avdekke aktører og aktørskap. Konteksten er unik i tid og rom, og har en egentyngde som forklaring eller forståelsesramme. Konteksten danner forbindelse mellom ulike tidsfaser av strømmer av demografiske, strukturelle, teknologiske og andre utviklingspro-

sesser. Dette har implikasjoner for hvordan en tilnærmer seg empiri i slike studier. Vi må bevege oss i en retning hvor kontekst i større grad trekkes inn i analysene for å kunne forstå aktørers handlinger og deres betydning for regional utvikling. Videre må en utvise forsiktighet ved å trekke konklusjoner om fremtidige utviklingsstier basert på data som samles, samtidig som vi potensielt kan være inne i en transformasjon med økende press på klyngens relasjonelle økonomi.

Vi har i denne artikkelen tatt Martin og Sunley (2022) et skritt videre ved å operasjonalisere en empirisk kontekst for de ambisjonene de har flagget for nye evolusjonære studier. For å kunne fortolke og bestemme hvordan omfattende generiske og kontekstuelle resurser har utviklet seg gjennom romlige prosesser, har vi måttet bruke sti-begrepet og aktørskap i vid og kompleks forstand som gir den historiske konteksten en egen tyngde som fortolkningsramme.

Referanser

- Amdam, R. P. & Bjarnar, O. (2015). Globalization and the development of industrial clusters: Comparing two Norwegian clusters, 1900–2010. *Business History Review*, 89(4), 693–716. <http://dx.doi.org/10.1017/S0007680515001051>
- Amdam, R. P., Bjarnar, O. & Berge, D. M. (2020). Resilience and related variety: The role of family firms in an ocean-related Norwegian region. *Business History*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/00076791.2020.1822329>
- Amin, A. & Thrift, N. (2000). What kind of economic theory for what kind of economic geography? *Antipode*, 32(1), 4–9. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8330.00117>
- Andersen, H. W. (1997). Producing producers: Shippers, shipyards and the cooperative infrastructure of the Norwegian maritime complex since 1850. I J. Zeitlin & C. F. Sabel (Red.), *World of possibilities: Flexibility and mass production in western industrialization* (s. 119–150). Cambridge University Press.
- Benneworth, P., Pinheiro, R. & Karlsen, J. (2017). Strategic agency and institutional change: Investigating the role of universities in regional innovation systems (RISs). *Regional Studies*, 51(2), 235–248. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1215599>
- Berge, D. M. (2006a). Havfiske inn i nye næringer. I O. Bjarnar, D. M. Berge & O. Melle (Red.), *Havfiskeflåten i Møre og Romsdal og Trøndelag 1960–2006: Fra fri fisker til regulert spesialist* (Bd. 2, s. 405–438). Tapir Akademisk Forlag.
- Berge, D. M. (2006b). Ringvirkninger og nyskaping. I O. Bjarnar, D. M. Berge & O. Melle (Red.), *Havfiskeflåten i Møre og Romsdal og Trøndelag: Fra fri fisker til regulert spesialist 1960–2006* (Bd. 2, s. 317–366). Tapir Akademisk Forlag.
- Bjarnar, O. & Berge, D. M. (2006). Skipperrederier, havfiske og industriell utvikling 1960–2006. I O. Bjarnar, D. M. Berge & O. Melle (Red.), *Havfiskeflåten i Møre og Romsdal og Trøndelag: Fra fri fisker til regulert spesialist 1960–2006* (s. 439–456). Tapir Akademisk Forlag.
- Bjarnar, O., Berge, D. M. & Melle, O. (2006). *Havfiskeflåten i Møre og Romsdal og Trøndelag bind 2: Fra fri fisker til regulert spesialist*. Tapir Akademisk Forlag.
- Boschma, R. A. & Frenken, K. (2006). Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 6(3), 273–302. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbi022>
- Boschma, R. & Frenken, K. (2007). Introduction: Applications of evolutionary economic geography. I K. Frenken (Red.), *Applied evolutionary economics and economic geography* (s. 1–15). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781847205391.00009>
- Boschma, R. & Martin, R. (2010). *The Handbook of evolutionary economic geography*. Edward Elgar.
- Bukve, O., Løseth, A. & Gammelsæter, H. (2004). *Nord-Vestlandet – liv laga?* Sunnmørsposten Forlag.
- Bækkelund, N. G. (2021). Change agency and reproductive agency in the course of industrial path evolution. *Regional Studies*, 55(4), 757–768. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1893291>
- Coenen, L., Asheim, B., Bugge, M. M. & Herstad, S. J. (2017). Advancing regional innovation systems: What does evolutionary economic geography bring to the policy

- table? *Environment and Planning C: Politics and Space*, 35(4), 600–620. <https://doi.org/10.1177/0263774X16646583>
- Døssland, A. (2006a). Gjennombrotstida for fiskedampen. I A. Døssland & A. Løseth (Red.), *Havfiskeflåten i Møre og Romsdal og Trøndelag: Mot fjernare farvatn 1860–1960* (s. 119–150). Tapir Akademisk Forlag.
- Døssland, A. (2006b). Ålesund – eit kraftsenter for skøytefiske. I A. Døssland & A. Løseth (Red.), *Havfiskeflåten i Møre og Romsdal og Trøndelag: Mot fjernare farvatn 1860–1960* (Bd. 1, s. 43–80). Tapir Akademisk Forlag.
- Fløysand, A., Jakobsen, S.-E. & Bjarnar, O. (2012). The dynamism of clustering: Interweaving material and discursive processes. *Geoforum*, 43(5), 948–958. <http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2012.05.002>
- Garud, R. & Karnøe, P. (2001). Path creation as a process of mindful deviation. I R. Garud & P. Karnøe (Red.), *Path Dependence and Creation* (s. 1–38). Erlbaum.
- Grillitsch, M. & Sotarauta, M. (2020). Trinity of change agency, regional development paths and opportunity spaces. *Progress in Human Geography*, 44(4), 704–723. <https://doi.org/10.1177/0309132519853870>
- Grillitsch, M., Asheim, B. & Nielsen, H. (2022). Temporality of agency in regional development. *European Urban and Regional Studies*, 29(1), 107–125. <https://doi.org/10.1177/09697764211028884>
- Grillitsch, M., Asheim, B., Isaksen, A. & Nielsen, H. (2022). Advancing the treatment of human agency in the analysis of regional economic development: Illustrated with three Norwegian cases. *Growth and Change*, 53(1), 248–275. <https://doi.org/10.1111/grow.12583>
- Grillitsch, M., Rekers, J. & Sotarauta, M. (2021). Investigating agency: Methodological and empirical challenges. I M. Sotarauta, A. Beer & P. Edward Elgar (Red.), *Handbook on city and regional leadership* (s. 302–323) (Research handbooks in urban studies series). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788979689.00028>
- Grillitsch, M., Sotarauta, M., Asheim, B., Fitjar, R. D., Haus-Reve, S., Kolehmainen, J., Kurikka, H., Lundquist, K.-J., Martynovich, M., Monteilhet, S., Nielsen, H., Nilsson, M., Rekers, J., Sopanen, S. & Stihl, L. (2022). Agency and economic change in regions: Identifying routes to new path development using qualitative comparative analysis. *Regional Studies*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2053095>
- Halse, L. L. (2014). Walking the path of change: Globalization of the maritime cluster in North West Norway (Publikasjonsnr. 2014:3) [Doktorgradsavhandling, Molde University College, Specialized University in Logistics].
- Halse, L. L. & Bjarnar, O. (2021). Tilbake til stedet – steder, klynger og regional utvikling. I L. Longvanes, E. Bjørhusdal, J. Fossøy, D. Sekkingstad & T. Årethun (Red.), *Stadutvikling* (s. 186–205). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215053349-2021-10>
- Hassink, R., Isaksen, A. & Trippel, M. (2019). Towards a comprehensive understanding of new regional industrial path development. *Regional Studies*, 1–10. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1566704>
- Isaksen, A. (2014). Industrial development in thin regions: Trapped in path extension? *Journal of Economic Geography*, 15(3), 585–600. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbu026>

- Isaksen, A. & Trippel, M. (2016). Path development in different regional innovation systems. A conceptual analysis. I M. D. Parilli, R. D. Fitjar & A. Rodríguez-Pose (Red.), *Innovation drivers and regional innovation strategies* (s. 1–24). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315671475>
- James, A., Martin, R. & Sunley, P. (2007). The rise of cultural economic geography. I R. L. Martin & P. Sunley (Red.), *Critical concepts in economic geography* (Bd. IV, s. 1–30). Routledge.
- Jolly, S., Grillitsch, M. & Hansen, T. (2020). Agency and actors in regional industrial path development. A framework and longitudinal analysis. *Geoforum*, 111, 176–188. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.02.013>
- Kipping, M. & Üsdiken, B. (2014). History in organization and management theory: More than meets the eye. *The Academy of Management Annals*, 8(1), 535–588. <http://dx.doi.org/10.1080/19416520.2014.911579>
- Lambooy, J. G. & Boschma, R. A. (2001). Evolutionary economics and regional policy. *The Annals of Regional Science*, 35(1), 113–131. <http://dx.doi.org/10.1007/s001680000033>
- Løseth, A. (1996). *Likskap og lagdeling: 1920–1972* (Bd. 3). Samlaget.
- Løseth, A. (2004). Region, kultur og økonomi – Nord-Vestlandet 1850–1975. I O. Bukve, A. Løseth & H. Gammelsæter (Red.), *Nord-Vestlandet – liv laga?* (s. 1–20). Sunnmørsposten Forlag.
- MacKinnon, D., Dawley, S., Pike, A. & Cumbers, A. (2019). Rethinking path creation: A geographical political economy approach. *Economic Geography*, 95(2), 113–135. <https://doi.org/10.1080/00130095.2018.1498294>
- Martin, R. & Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6(4), 395–437. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbl012>
- Martin, R. & Sunley, P. (2013). Forms of emergence and the evolution of economic landscapes. I P. Cooke (Red.), *Re-framing regional development: Evolution, innovation, and transition* (Bd. 62, s. 73–94). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203097489>
- Martin, R. & Sunley, P. (2022). Making history matter more in evolutionary economic geography. *ZFW – Advances in Economic Geography*, 66. <https://doi.org/10.1515/zfw-2022-0014>
- Neffke, F., Henning, M. & Boschma, R. (2011). How do regions diversify over time? Industry relatedness and the development of new growth paths in regions. *Economic Geography*, 87(3), 237–265. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1944-8287.2011.01121.x>
- Sejersted, F. (1993). *Demokratisk kapitalisme*. Universitetsforlaget.
- Simmie, J. (2012). Path dependence and new technological path creation in the Danish wind power industry. *European Planning Studies*, 20(5), 753–772. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.667924>
- Simmie, J. (2013). Path dependence and new technological path creation in the economic landscape. I P. Cooke (Red.), *Re-framing regional development: Evolution, innovation, and transition* (Bd. 62, s. 1–25). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203097489>
- Sotara, M. & Grillitsch, M. (2023). Path tracing in the study of agency and structures: Methodological considerations. *Progress in Human Geography*, 47(1), 85–102. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/03091325221145590>

- Sotarauta, M. & Suvinen, N. (2018). Institutional agency and path creation: Institutional path from industrial to knowledge city. I A. Isaksen, R. Martin & M. Trippel (Red.), *New avenues for regional innovation systems: Theoretical advances, empirical cases and policy lessons* (s. 1–22). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71661-9_5
- Sotarauta, M., Suvinen, N., Jolly, S. & Hansen, T. (2021). The many roles of change agency in the game of green path development in the North. *European Urban and Regional Studies*, 28(2), 92–110. <https://doi.org/10.1177/0969776420944995>
- Staber, U. (2010). A social-evolutionary perspective on regional clusters. I R. Boschma & R. Martin (Red.), *The handbook of evolutionary economic geography* (s. 221–238). Edward Elgar.
- Ulstein. (2007). *Turning visions into reality. Forretnings- og strategiplan for Ulsteinkonsernet 2007–2009*.
- Wicken, O. (1995). *Norsk fiskeriteknologi: Politiske mål i møte med regionale kulturer* (Bd. 17, s. 94). SINTEF, STEP – Centre for Innovation Research.